

Städerna

I JÄMFÖRELSE MED ÖVRIGA Europa var städerna få och stadsbefolkningen liten i 1700-talets Sverige (liksom i Norge och den dåvarande riksdelen Finland). År 1700 fanns i Sverige 81 städer. Stadsbefolkningens andel av totalbefolkningen hade efter en betydande ökning under 1600-talet nått 10 procent, och skulle komma att ligga kvar vid den nivån fram till 1800-talets mitt. Stockholm dominerade mycket starkt bland de svenska städerna, och hade med sina 55 000 invånare cirka 40 procent av Sveriges stadsbefolkning under 1700-talets första hälft. Om vi bortser från Stockholm var det genomsnittliga invånartalet för svenska städer ungefär 1 000 människor år 1700. Många landsortsstäder var alltså mycket små – de minsta överskred knappast i folkmängd de allra största bondbyarna på de skånska eller västgötska slätterna. Om mötet med en sådan liten stad skriver Linné:

Falköpings stad besågs, som var rätt liten och nätt. Han mättes efter längden, och var 400 steg, men i bredden 200 ... Husen

Jordbruket var en viktig del av borgarens vardag, särskilt i de små städerna. Eftersom stadsjordarna var av begränsad storlek tillämpades där ofta intensiva odlingsmetoder. Här pågår jordbruksarbete utanför Västerås. Längst bort ärias med högårder av östsvensk typ och värskidor. En efterföljande man hackar sönder jordklor. Närmare betraktaren pågår sådd och harvning. I Svartån hämtas vatten i en tunna.

alla mest av trä, mest med en våning, och ladugårdar inne i staden täckte med halmtak.

De ladugårdar inom staden som Linné nämner avspeglar något viktigt: Städernas befolkning var i stor omfattning sysselsatt med jordbruk jämsides med de egentliga "stadsnäringarna" handel och hantverk. Så gott som alla små och medelstora svenska städer hade så kallade stadsjordar, avsedda för åkerbruk och boskapskötsel. En betydande del av de mindre städernas behov av livsmedel producerades på de egna jordarna. I borgarens hushållning var trädgårdstäppan och åkern ett lika naturligt inslag som det hantverk eller den handel han bedrev. Detta förhållande var inte något särskilt för Sverige. Småstädernas beroende av eget jordbruk var ett allmäneuropeiskt fenomen.

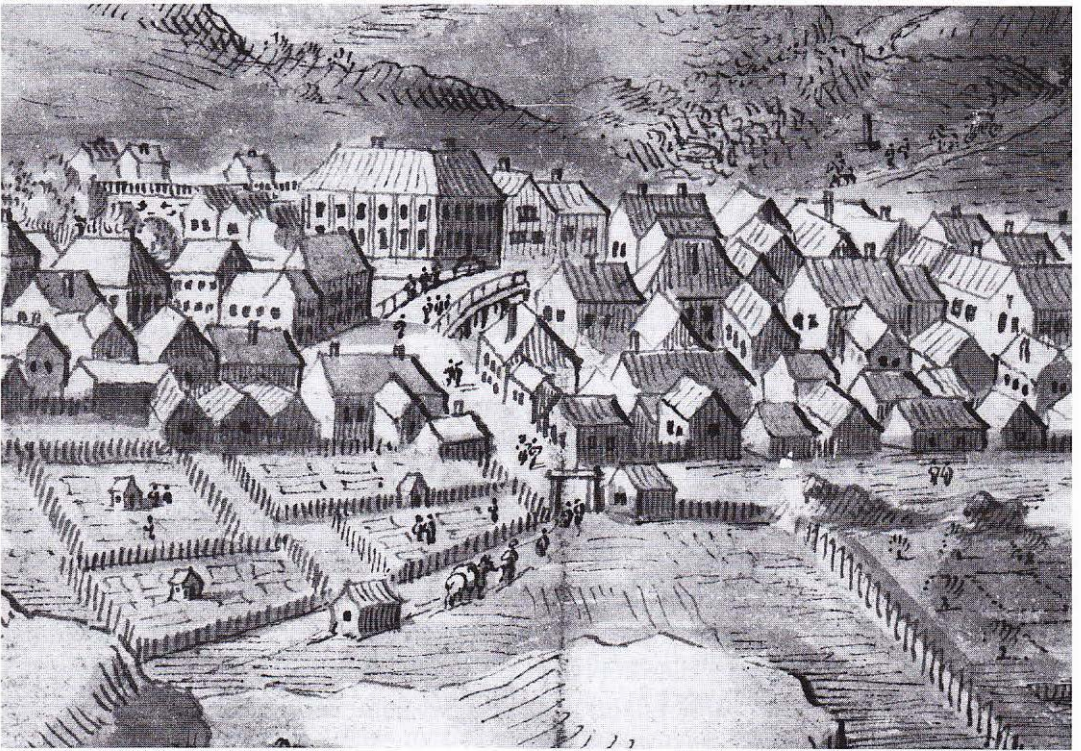
STÄDERNAS ROLL I JORDBRUKSEKONOMIN

Vad betydde då städerna för landsbygdens jordbruk? Den huvudsakliga ekonomiska funktionen var alltsedan medeltiden den av knutpunkt för hantverk och handel. Vissa städer var dessutom centra för administration, en funktion som blivit allt viktigare under 1500- och 1600-talen. Även de svenska städerna fyllde dessa ändamål, men eftersom de låg glest och stadsbefolkningen var liten, hade städerna i Sverige en mer tillbakaskjutet roll i samhälls-ekonomi än städer på kontinenten.

Den svenska statsmakten hade sedan länge fört en stadsgynnande politik. Denna tog sig uttryck dels i en rad nygrundningar av städer under 1600-talets första hälft, dels i en lagstiftning som ville tvinga in handel och hantverk till städerna. Kronan ville med denna politik befrämja ekonomisk differentiering och därmed, som man trodde, effektiviseringen av landets näringsliv.

Så långt som till att gynna stadsnäringarna genom lättare beskattning gick man dock inte från kronans sida. Tvärtom var det av stor betydelse för den förda politiken att städerna utgjorde ett beskattningsobjekt som i högre grad än landsbygden kunde tillföra inkomster i reda pengar. Städernas borgare beskattades tämligen hårt genom så kallade kontributioner. Varor som fördes genom stadsportharna belades med tull. I viss mån kan privilegier som förbjöd eller begränsade handel och hantverk på landsbygden ses som ersättning för denna beskattning.

En ständig huvudvärk för de styrande i riket var emellertid att

de svenska städerna i praktiken bara delvis kom att fylla den funktion de förmodades göra. Hantverksproduktion och handel fortsatte att bedrivas av både bönder och specialiserade hantverkare på landsbygden. Delvis måste de styrande acceptera detta, med eller utan att specialtillstånd gavs. Det grundläggande problemet var att större delen av Sverige var alltför glesbefolkat för att ge underlag åt tätt liggande städer.

Även om städerna i Sverige inte spelade samma stora ekonomiska roll som i mer tätbefolkade länder, var de inte betydelselösa. På landsbygden fanns visserligen utövare av de vanligaste hantverksyrkena: skräddare, skomakare och smeder. Men städernas företrädare för samma yrken kunde sannolikt med sin längre, skråreglerade utbildning ofta erbjuda mer avancerade produkter än lanthantverkarna. Dessutom fanns i städerna silver- och guldsmeder, kopparslagare, garvare och färgare – yrken som utnyttjades mera sällan av varje bonde, och som ofta krävde mer kapital för sitt utövande.

Städerna var också avsättningsmarknader för livsmedel. Trots jordbruket på stadsjordarna var de flesta städerna nämligen inte självförsörjande med livsmedel.

Uddevalla i början av 1700-talet. En klövjad häst är på väg in genom den enkla tullporten av trä. En träpallisad omger staden.

Spannmålshandeln

Städerna betydde över huvud taget mycket för spannmålshandeln. Där spannmålsöverskott fanns, fraktades det till städerna för vidareförmedling till underskottsområdena. Särskilt tycks detta ha gällt för Skånes vidkommande. Skåne var ett av landets mest stadstäta områden. De skånska slättbygderna hade stora spannmålsöverskott som endast delvis kunde konsumeras i skogsbygderna i norr. Här hade de många skånska kuststäderna en viktig roll att fylla. När tröskningen kommit igång på allvar – något som på de skånska slättbygderna skedde i januari och februari – fraktades spannmål kontinuerligt in till städernas handelsmän. En liten del av införseln täckte städernas egna livsmedelsbehov men huvuddelen gick vidare, antingen utrikes eller till svenska områden med underskott. Betalningen till bönderna skedde till stor del i form av produkter som textilier, järn och salt, och mellanskillnaden utjämnades med pengar.

Längre upp i landet var det visserligen vanligare att spannmål byttes eller köptes direkt bönder emellan. Ändå hade städerna i norra Götaland och östra Svealand en betydande funktion som spannmålsförmedlare.

Den här bilden från Karlskrona visar stadens liv både från dess agrara och dess handelsinriktade sida. Märk de vilande korna i skuggan – många borgare ägde kor.

Vagnsladd är på väg ut eller har kommit in genom tullporten i bakgrunden.

Akvarellerad teckning av Elias Martin.

Städerna låg förhållandevis tätt i de områden som hade hög uppodlingsgrad. En betydande grupp låg runt Mälaren och Hjälmaren, i anslutning till de öst- och centralsvenska slättbygderna. Ett band av städer sträckte sig från sydöstra Södermanland genom Östergötlands slättbygd in mot Vättern. Mellan Vättern och Vänern låg en grupp städer i Skaraborgs län.

Ett viktigt undantag beträffande städernas stora betydelse för spannmålshandeln var Bergslagen. De många bruken där var tillräckligt stora spannmålsuppköpare för att kunna tillhandla sig spannmål direkt, utan städernas förmedling. Bruken övertog här städernas roll som spannmålsförmedlare.

Till följd av stadsgrundningar på 1600-talet låg ett band av städer längs Norrlandskusten. Städerna var visserligen små men hade en betydande roll som förmedlare av de stapelvaror – tjära och bräder – som bönderna producerade. Norrland var ett underskottsområde vad gällde spannmål och för spannmålsinförseln hade städerna en viktig funktion.

Relativt stadsfattiga områden med låg andel stadsbefolkning var större delen av Småland, Älvsborgs län med Dalsland, västra Svealand (Värmland och större delen av Dalarna) samt inre och övre Norrland. I dessa områden var arbetsfördelningen mellan stad och land särskilt utvecklad. Lantbefolkningen skötte där i hög grad handel och hantverk utan städernas inblandning.